

Hugo Simberg och döden

Döden var vanligare i bildkonsten förr än nu. Av nyare framställningar minns jag tydligast akvarellen där Olli Lyytikäinen på cykel susar fram med döden under armen från år 1976. Under högmedeltiden skildrades döden där- emot ofta, mest i kyrkor. Det var ju egentligen bara där som bildkonst och folk kunde mötas. Det är inte djävulen som beledsagar människan mot evigheten utan döden i form av ett i vita dukar delvis insvept benrangel. Han leder alla i dödsdansen (*danse macabre*) som var ett inte ovanligt motiv i kyrkorna från 1400-talet vidare. Benrangel tar danssteg mot graven, främst med biskopen i sin hand. Sedan följer kung, adelsman, lärd, borgare, hantverkare och sist någon som representerar allmogen. Ingen undkommer dansen mot graven.

I Reval målade tysken Bernt Notke i slutet av 1400-talet en lysande, 30 meter lång tavla. Ett 7,5 meter långt fragment hänger fortfarande i S:t Nikolaj som numera är museum.¹ Också hos oss har vi kvar ett fragment av en dödsdans i Ingå kyrka från slutet av 1400-talet. Där, på nordväggen mellan andra och fjärde travén (pelarmellanrummet), syns fem ganska påpälsade dödsfigurer som med vita dukar, lätt dansande, leder en biskop, en adelsman, en borgare, en lärd, en dominikanermunk och en kvinna med barn i famnen. Av de ursprungligen åtta gestalterna är två förstörda. Historikern Markus Hiekkanen tror att de kan ha varit påven och kungen. Om man jämför dessa två samtida konstverk är det frapperande hur stor skillnaden är i kvalitet mellan dem som finns på mindre än 80 kilometers avstånd från varandra. Den ena utsökt fin, av högsta euro-

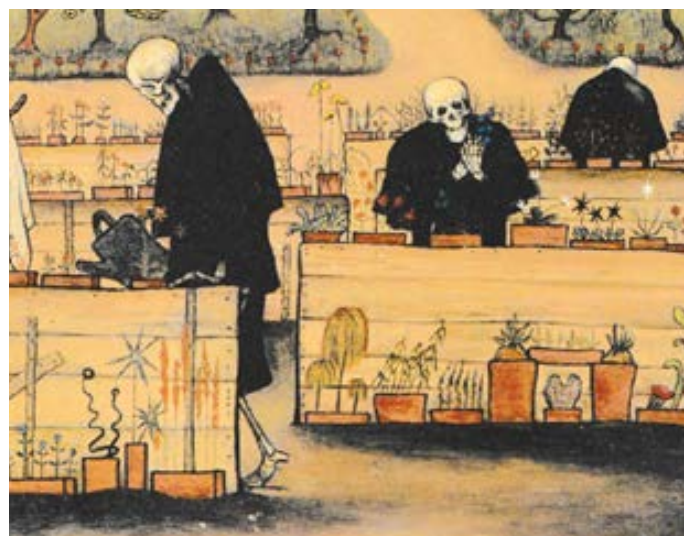
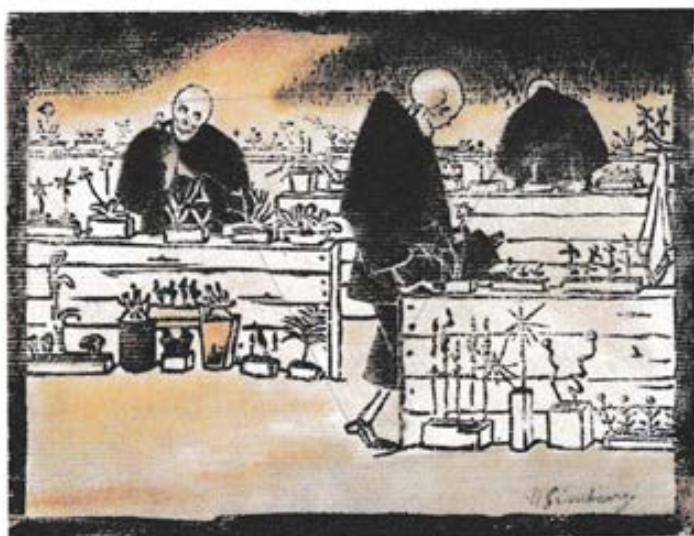
peiska klass. Den andra charmerande i sin klumpigt naivistiska utformning.

Den kanske makabraste skildringen av döden som skarprättare är nog Pieter Bruegels målning i Pradomuseet i Madrid. På den utför flere hundra individuellt skildrade benrangel sitt värv på det mest ohyggligt realistiska sätt i sina vita lätta slöjor. Män skor dränks, halshuggs, hängs, bränns levande eller körs ihjäl av häst och vagn. Tjugotals individer drivs in i en stor 'container', ett skelett på taket slår takten med trumma, medan flere hundra andra benrangel betraktar scenerna på nära håll eller fjärran ifrån. Allt detta sker i ett öppet landskap där byar brinner och skepp förliser vid horisonten. Kort sagt rysligt!

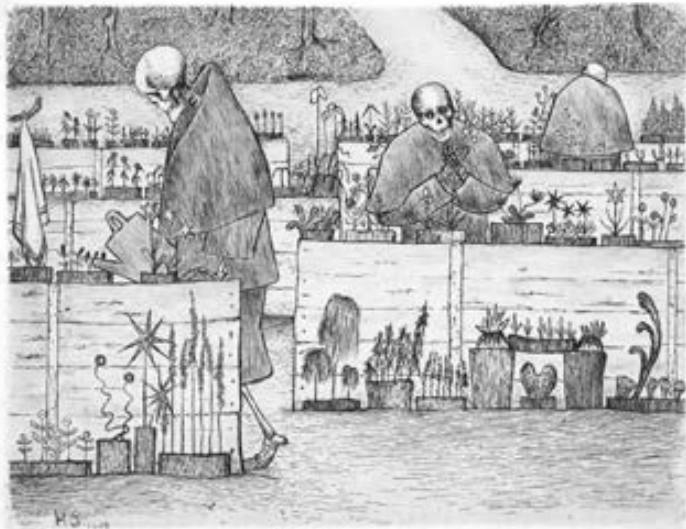
Hugo Simbergs dödsfigurer bygger alltså vidare på en lång tradition i europeisk kulturhistoria. Hans figurer är ordentligt klädda i halvlånga byxor, långärmad tröja och en kort cape (lik dem påven och kardinalerna bär över axlarna) som avslutas med början till en huva. Kläderna är djupblåsvarta, sydda av grovt ylletyg. Händer, skalle, vader och fötter syns kritvita, återgivna i minsta detalj. Men viktigast av allt: de är milda, lågmälda, vänliga och förstående.

Hans påklädda dödsfigurer föddes antagligen i Ruovesi där han vistades hos Axel Gallén i flere repriser åren 1895–97. Han var mycket fäst vid sin beundrade läromästare, som å sin sida stödde den unge Hugo på ett avgörande sätt, enligt alla som forskat i Simbergs konstnärskap. Gallén hade år 1895 mist sin dotter och sörjde henne djupt. Simberg var uppenbart en mycket empatisk person. Han målade sin första "Döden" i form av *Bonden och Döden* år 1896. Där står bonden stilla i kvällningen

1 Se [en.wikipedia.org/wiki/Danse_Macabre_\(Notke\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Danse_Macabre_(Notke))

*Hugo Simbergs Dödens trädgård i fyra utföranden: Överst i gouache och akvarell, den första akvarellen (1896) där trädgårds-labyrinten är sluten. Ovan till vänster: träsnittet är inte bara spegelbild utan en helt annan komposition. Ovan till höger temperamålningen från 1897. Trädgården är öppnad mot livets stig. Bänkarna har fått vertikala stödräbbor och en diagonal som för tanken till ett ortodext kors. Fresken i Tammerfors domkyrka är identisk förutom att korset och de sexuella symbolerna i bakgrundens träd lämnats bort.
På nästa sida etsningen från år 1898.*

utanför sin farstu medan döden traskar bort, bärande barnet, inlindat i vitt tyg, i höger hand. Den vänstra vilar på ryggen. Bonden blickar rakt mot betraktaren och ser frågande men resignerad ut. Han verkar att höja på axlarna som för att säga "Sånt var det". På marken syns små röda blommor som en gles matta så långt ögat når. Kanske är detta upptakten till *Dödens trädgård* som målades 1896 i Paris.

Det finns sammanlagt sex versioner av *Dödens trädgård*. Alla utom fresken i Tammerfors domkyrka från år 1906 är mycket små, inte större än 12×17 cm. De är akvarellen från 1896, träsnittet från samma år, temperamålningen från 1897, etsningen från 1898 samt teckningen för Tammerfors 1904. Motivet är tre klädda benrangel som pysslar med små blommor i brända lerkrukor på växthusbänkar i trä.

I de målade versionerna är den dominerande färgen är sandgul. Den färgar den hårt stampade marken som bänkarna står på. Den färgar bänkarna och den färgar sandgångarna i bakgrunden. Som kontrastfärg har Simberg använt grönt som färgar parklandskapets gräsmattor i bakgrunden, sprutkannan och växterna. Mot det gröna lyser raderna av röda blommor vid kanten av sandgångarna. De minimala blommorna är som utropstecken i gult, vitt, klarblått, rött och svart. Många av dem är mindre än 2 millimeter i diameter. Denna färgkomposition bildar ramen för de tre mörka dödsgestalterna och de kritvita kranierna.

Det centrala temat är labyrinten med omålade blombänkar av omålade bräder, de brända lerkrukorna med sina växter och de tre ömt vårdande gestalterna, den främste i profil, den mellersta *en face*

och den bortersta med ryggen vänd mot betraktaren.

Bänkarna är sex och bildar labyrinten som fortsätter ut över bildkanten till höger och vänster. Bänkarna av liggande bräder försträvas av vertikala ribbor. De 46 låga krukorna man ser har alla individuellt utformade fantasiblommor och står dels på marken, dels på bänkarna.

Det främsta benrangel vattnar leende sina blommor med en stor sprutkanna. Han har tillhands en vit handduk med smala röda ränder i kanten. Den hänger på en grov krok av trä. Den mellersta gestalten håller nästan småskrattande en kvist med klart lysande blåklockor ömt mot sitt obefintliga hjärta. Vad den bortersta gestalten sysslar med vet man inte där han står svagt framåtlutad i bakersta bänkraden. I bakgrunden, bakom det nästan ökenartade sandzonen, syns det nedersta av sex ganska krokigt växande trädstammar på gräsmattorna.

Träsnittet, som skars 1896, är inte bara en spegelbild, vilket ju ett tryck alltid blir, utan också en annorlunda komposition än alla andra versioner av *Dödens trädgård*. Här står den närmaste gestalten mitterst och inte ytterst till vänster. Bänkarna är gestaltade tredimensionellt. Man ser både gavlar och bänkarnas bordsytor. Bildkompositionen följer inte de andra versionernas linjära tripp-trapp-trullmönster. Här bildas en stor triangel där den främsta gestalten är lodrät medan de två andra flankerar som cirkelformade ytor på vardera sidan. En närmare granskning visar att den geometriska figur som bildas av linjer som förbinder mitten på de yttre gestaltarnas kranier och den mitterstas framstickande häl bildar en liksidig triangel med sextio graders vinklar. Linjen genom kraniernas mitt är helt horisontell. Ytterligare ligger det framskjutande hälbenet exakt mitt i bildfältet och på samma avstånd från bildkanten som triangelns övre sida. Simberg är lika noga i kompositionen som de bästa arkitekterna i Finland på 1800-talet.

De övriga versionerna är sinsemellan nästan identiska. Men man kan hitta små skillnader som kan ha stor betydelse. I de två ovan beskrivna äldsta versionerna är trädgårds-labyrinten öppen mot betraktaren men sluten mot livets värld i bakgrunden. I temperaversionen (för övrigt den kanske första temperamålningen i vårt land) från 1897 är labyrinten öppnad så att man kan röra sig genom den

utan att irra innesluten i dess gångar. Detta är ett noga avvägt val som sedan upprepas i Tammerfors domkyrka och etsningen. Vad vill han då säga med sin trädgård?

Simberg har själv i ett brev skrivit att trädgården ”är den plats dit själarna kommer innan de kommer till himlen”. Konsthistorikern Susanna Pettersson frågar sig vad som händer med själarna i blomkrukorna. Sover de? Eller växer de? Varför behöver de vård? Hon tolkar dödens trädgård som belägen på andra sidan om dödsrikets port. Hon har analyserat akvarellen i Ateneum där trädgården alltså är en sluten labyrint. Man kommer ut ur men inte in i den. Och inte ens döden kommer in i livets värld och in på livets väg som blomkantad stiger upp mot vänster i bakgrunden. Men som sagt: i alla fyra senare versioner är trädgården öppnad mot livets väg. I temperamålningen som var utställd på världsutställningen i Paris år 1900, är bakgrundens park prydd med runda fruktliknande hängen till vänster och avlånga hängen till höger. Tydligare kan livets sexuella symbolik inte göras. Dödens blommor, om de nu är själar eller helt enkelt individuella mänsk-symboler, kan fritt föras in eller ut ur trädgården. Simbergs utsago är gjord innan trädgården öppnades. Ska det tolkas som ett hopp om att en förestående död inte är slutgiltig, utan att livet ännu kan fortsätta tills själen kommer till himlen? Eller kan man kanske föra sin själ för att vårdas i trädgården ända tills man dör?

Konsthistorikern Salme Sarajas-Korte har påpekat att temat i *Dödens trädgård* (som i Paris 1900 hade titeln *Les Fleurs de la Mort* då den var utställd i Finlands avdelning med 21 verk av andra manliga och hela sju kvinnliga finländska konstnärer) liknar det i H.C. Andersens saga ”Historien om en moder”. Där söker modern olyckligt sitt försvunna barn och kommer till slut till dödens drivhus där det växer blommor med namn. De är mänskoliv, var och en en blomma medan dess mänska lever. Modern finner sitt barn i form av en slokande blå krokus. Barnet har alltså dött.

Simberg tycks inte anse att helvetet är ett alternativ för människans livs ände. Visserligen är han medveten om infernot. Han har ju målat *Bonden och döden* i två versioner: en ljus vid himmelrikets port, och en mörk vid helvetets. Det är hit den grå-

tande bonden måste komma, till dess ormar som redan sticker ut genom en springa, eftersom hans kortspelande gett honom portförbud till himmelriket. I vardera målningen knacker döden – barfota och klädd i halvkorta byxor, långärmad tröja och cape – på en platta invid dörren. Man ser av spåren att kan knackat otaliga gånger också på helvetets port. Men inte ens i denna situation är döden grym. Han är lugnt beledsagande, kanske till och med litet resignerad. Kanske det finns ett spår av djävulen också i *Dödens trädgård*. Kroken ytterst till vänster med handduken är så grov att den nog för tanken till djävulens horn. En vanlig handduk som denna behöver inte en så stor hängare.

Det finns ännu en liten, ganska mystisk detalj som skiljer Paris-versionen från alla andra. Simberg har där tillagt en diagonal ribba på den främsta bänken. Statiskt är den väl befogad. De horisontella bräderna blir mycket stabilare med en diagonal stagning. Men Simberg var nog ingen konstruktör. Snarast för den sneda korta ribban tanken till den nedre tvärsålen på ett ortodox kors. Simberg bodde vid den här tiden huvudsakligen i Viborg. Och hans käraste sommarviste var på Niemenlauta på Karelska näset. Är det kanske just en ortodox markering? I påskliturgin ingår en upprepad fras: ”Kristus är uppstånden. Ja, han är verkligen uppstånden”. Kunde kanske Simberg mena att döden är övervunnen via blomstergården? Eller vill han visa att Kristus intet har att skaffa med hans syn på evigheten eftersom korset hänger ytterom trädgården? Hursomhelst är den ortodoxa markeringen borttagen i den lutherska domkyrkan i Tammerfors och finns alltså ingen annanstans heller.

Simberg öppnade dödens trädgård mot livets stig och ställde sig kanske skeptisk till kristendomens frälsningsbudskap.

Varifrån fick då Simberg modellen till sina ömsint vårdande, förstående och milt vänliga gestalter?

Man vet att han i London hade blivit djupt tagen av de träsnitt av Hans Holbein den yngre som fanns utställda på museum. Hans dödsgestalter finns avbildade i 21 olika scener av utsökt förfinad kvalitet.² Snitten är ytterst noggrant skurna och minimala i

² Se till exempel publicdomainreview.org/collection/hans_holbeins_dance_of_death_1523-5/

*Bonden och döden vid helvetets port,
glasnegativ (färginverterad bild)*

storlek, som fyra frimärken. De oftast oklädda benranglen beledsagar eller kallar enskilt alla samhällsskikt till graven. Det är allt från biskopar, furstar adelsmän och lärda till vanliga medborgare och barn. Förlagorna till träsnitten gjordes 1523–25. Döden är oftast vänlig. Han hjälper med kraft bonden att röja sin åker, han hjälper åkarens häst med det tunga lasset, han kan vara sprallig, som när han med lagerkrans i håret dansar för en gammal kvinna som leds av en kollega som går framför dem, spelande på enkel xylofon. Men döden kan också vara grym när han iklädd brynja och bröstsköld med sin lans genomborrar riddaren som försöker döda honom med sitt svärd – vilket lönlöst företag!

Det var en kort och intensiv period i Hugo Simbergs konstnärliga bana då hans bilder av döden och djävulen formades. Avskedet skedde monumentalt: i akvarellen *Reskamrater* från år 1901 syns en li-

ten eka som styr ut mot en väntande kutter med rött storsegel och rött toppsegel, men med klyvare och fock ännu halade. Roddaren är en vitklädd Simberg. På aktertoften sitter döden på babords sida och fan på styrbords sida med svansen i vattnet som roder. Döden återkom aldrig i ny skepnad. Men fan, den rackaren, han rymde han, och återkom ännu tio år senare.

MIKAEL SUNDMAN

Källor

- ”Förteckning på de finska konstverk som komma att delta i världsutställningen i Paris 1900”. Tidnings- & Tryckeriaktiebolagets tryckeri, Helsingfors.
- Hiekkanen, Markus 2020: *Finlands medeltida kyrkor*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets akademien.
- Levanto, Marjatta 2000: ”Hugo Simberg och sårad ängel” i Paloposki m.fl.
- Malme, Heikki 2000: *Hugo Simberg. Taidegraafikan taitaja. En mästerlig konstgraafiker*. Ateneums publikationer nr 17.
- Paloposki, Hanna-Leena & Lehtinen, Susanne red. 2000: *Fan, döden och ängeln i ateljén*. Ateneums publikationer nr 18.

- Pettersson, Susanna 2000: ”Döden i Hugo Simbergs konst: Vårdar, väntar och går bredvid” i Paloposki m.fl.
- Sarajas-Korte, Salme 1989: ”Maalaustaide 1890-luvulla – mystiikkaa vai kansallisromantiikkaa” i Ahtola-Moorhouse, Leena m.fl. *Suomen taide 4*. Otava.
- Sarajas-Korte, Salme 2000: ”Sagans dimensioner. Hugo Simberg, Axel Gallén och H. C. Andersen” i Paloposki m.fl.
- Saarikivi, Sakari 1951: *Hugo Simberg, hans liv och verk*. Söderström & C:o Förlagsaktiebolag.
- Stewen, Riikka 1989: *Hugo Simberg – unien maalari*. Otava.